

Foucault'n harharetki

■ MATTI PELTONEN

Michel Foucault: *Sanat ja asiat*.

Eräs ihmistieteiden arkeologia.

Suom. Mika Määttänen.

Gaudeamus 2010.

Teoksella *Sanat ja asiat* (alkuteos *Les Mots et les choses*, 1966) on erikoinen asema ranskalaisen tieteenhistorioitsijan Michel Foucault'n tuotannossa. Hänestä syntyy aivan erilainen kuva tämän teoksen pohjalta verrattuna esimerkiksi jo aiemmin suomennettuihin töihin *Tarkkailla ja rangaista* (alkuteos 1975) tai *Seksuaalisuuden historia* (alkuteokset 1979–1984) tai vielä suomentamista odottavaan väitöskirjaan hulluuden määrittelyn historiasta *Folie et deraison* (1961).

Sanat ja asiat pyrkii olemaan kuivantarkka ”tieteellisen tiedon arkeologia”, tavanomaista tieteenhistoriaa kattavampi (muitakin kuin kanonisoituja huippuajattelijointa huomioiva) ja nöyrempi (kiinnostuksen kohteena ei ole esitettyjen käsitysten oikeellisuus tai virheellisyys) esitys. Tässä teoksessa Foucault tutkii pelkästään diskursusina esille tulevaa tieteellistä ajattelua. Hänen muita töitään värittävä usein suorastaan rienaava tieteellisen ajattelun ja yhteiskunnallisten käytäntöjen ironinen rinnastaminen puuttuu kokonaan.

Teoksen ankeaa ilmettä keven-tää kuitenkin eräiden tekstien ja taideteosten käyttötapa, joka tuli tutuksi jo hänen väitöskirjassaan. Hän viittaa Jorge Luis Borgesin keksimään ”kiinalaiseen tietosanakirjaan”, Miguel de Cervantesin romaanin tosikkomaiseen ritariin ja useampaankin otteeseen

Diego Velásquezin maalukseen *Las Meninas* (1656). Maalaus toimii metaforana ns. klassisen kauden (1650–1800) tieteellisen ajattelun syvärakenteelle, epistemelle. Foucault tarkastelee kaiken kaikkiaan kolmea rinnakkaista tieteellistä kenttää (kielen, luonnon ja taoududen tutkimusta), mutta yleistää niitä luonnehtivan epistemen aikakauden yleiseksi, läntiseksi ajatteluksi.

Aikakauden tiedon syvärakenne, *episteme*, koki kuitenkin merkittävän kohtalon Foucault'n tuotannossa. Ajatus epistemen kaltaisesta ilmiöstä oli helppo vastaanottaa 1960-luvulla ja se teki hänen kirjastaan osan aikakauden strukturalistista muotiaaltoa, itse asiassa olennaisen osan strukturalismin huippuvuotena usein pidettyä vuotta 1966. Foucault'n teos oli valtava myyntimenestys ja teki hänestä kuuluisan. Aluksi hänellä ei ollut mitään tätä vastaan. Mutta pian Foucault hylkäsi koko episteme-termin eikä enää palannut siihen.

Sanojen ja asioiden aiheuttamaa nolouden tunnetta ei synnyttänyt ainoastaan se, että Foucault metodologisessa suhteessa tuli seuranneeksi (vaikkakin vain epätäydellisesti) yhdysvaltalaisen tietehistorioitsijan Thomas Kuhnin teoriaa tieteen paradigmoista, vaan myös havainto jälkeen jäämisestä suhteessa ranskalaisen historiantutkimuksen *Annales*-koulukunnan ajatteluun, jossa puhuttiin jo aivan sujuvasti ja tietoisesti mentaali-teeteista monikossa. Foucault oli tässä suhteessa jämähtänyt 1920- ja 1930-luvulla esiintyneen arki-ajattelun tasolle. Niinpä hän ryhtyi nopeasti kirjoittamaan uutta kirjaa, *Tiedon arkeologiaa* (1969),

korjatakseen tilanteen ja saattaakseen näkemyksensä enemmän ajan tasalle.

Joeräissä vuonna 1967 antamassaan haastattelussa Foucault hahmotteli eroa kahden aikaisemmin 1960-luvulla julkaisemansa, *Sanoja ja asioita* edeltävän, teoksen välillä. Aikaisemmat teokset (hulluuden ja klinikan tarinat) olivat ”horisontaalisia”. Ne tarkastelivat diskursiivisen ja ei-diskursiivisen alueen suhdetta, mutta *Sanat ja asiat* oli ”vertikaalinen”, sillä se keskittyi pelkästään tieteen diskursiin. Kaiksi vuotta myöhemmin, vuonna 1969 esitellessään tuotantaan *College de France* -instituutin aatehistorian oppituliota varten Foucault kuvasi vuoden 1966 teosta muusta tuotannostaan poikkeavaksi kokeiluksi, josta hän oli poikkeuksellisesti jättänyt ei-diskursiivisen alueen tarkastelun ulkopuolelle. Kymmenkunta vuotta myöhemmin italialaisen lehtimiehen Duccio Trombadorin laajassa haastattelussa Foucault oli vielä ankarampi *Sanoja ja asioita* kohtaan. Hän luonnehti sitä vain asiantuntijoille suunnatuksi ”muodolliseksi harjoitelmaksi”, joka ei ollut aidosti hänen oma kirjansa. Vielä vuonna 1983 Yhdysvalloissa vain hiukan ennen kuolemaansa antamassaan haastattelussa Foucault erotti *Sanat ja asiat* tuotannostaan muista poikkeavaksi ”metodikirjaksi” muiden ollessa ”kirjoja kokemuksesta”. On selvää, ettei tämä tapa jakaa tuotantoa oikeutta esimerkiksi *Tiedon arkeologian* kaltaiselle todelliselle metodikirjalle ja on siksi nähtävä vain *Sanat ja asiat* -teoksen erityisyyden korostamisena.

Foucault'n teos hahmottelee kolme peräkkäistä tietoteoreettista syvärakennetta. Renessanssin

episteme perustui samuuden loogiikkaan. Siinä on tuttuja kaikuja ”1500-luvun ihmisen” ilmeikkästä ajatusmaailmasta (vrt. Johan Huizinga tai Pentti Renvall). Klassisen kauden (1650–1800) episteme rakentui luokittelun ja taulukoinnin varaan. Kolmas episteme oli 1800-luvun alussa muotoutunut moderni tietorakenne, joka sisälsi paradigmaattisena elementtinään ”ihmisen löytämisen”. Tavasta, jolla Foucault hahmotelmansa esittää, on monella taholla syntynyt käsitys, että ”diskurssit synnyttivät subjektin”. Näin luotiin merkittävä siirtymä eräänlaisesta strukturalismista (rakenteet määräävät merkitykset) klassiseen idealismiin (ajatukset synnyttävät maailman). Strukturalismiin viittaa myös se, ettei Foucault selitä, miten epistemestä toiseen siirrytään, vaan hän tyytyy peräkkäisten rakenteiden määrittelyyn. Teoksen alkuperäinen nimi olikin ”Strukturalismin arkeologia”.

Brittifilosofi Gary Gutting toteasi vuonna 1989 Foucault'n ”tieteen arkeologiaa” tarkastelevassa teoksessaan, ettei *Sanat ja asiat* ole ollut samalla tavalla uutta tutkimusta inspiroiva teos kuin esimerkiksi hulluuden, vankilan tai seksuaalisuuden tarinat. Eräissä suhteessa vuoden 1966 teos on kuitenkin lukijalle korvaamaton. Se on avain Foucault'n kuoleman (1984) jälkeen etenkin englanninkielisessä tulkintakirjallisuudessa synnytettyyn kuvaan hänen ajattelustaan, jota on paljon hankalampi tavoittaa hänen muusta tuotannostaan.

Kirjoittaja on Helsingin yliopiston sosiaalishistorian professori.